

מסכת תענית

פרק מאימתי

הקדמה

בדברים נוספים, כמו ענייני המשמרות והמעמדות שהיו בבית המקדש.

הפרק הראשון הן בעיקר בשני נושאים הקשורים לירידת הגשמים:

א. הזכרת הגשמים בברכה שניה של שמונה עשרה, באמירת "משיב הרוח ומוריד הגשם". וכן שאלת הגשמים בברכת השנים, באמירת "ותן טל ומטר לברכה", אימתי מתחילים להזכיר ולשאל, ואימתי מסיימים.

ב. כאשר הגשמים מאחרים מלבוא, מתי מתחילים להתענות עליהם, כמה תעניות גוזרים מחמת כך, כמה זמן ימשיכו להתענות אם לא נענו, ואיך יתנהגו בימים האלו.

מתניתין:

ב-א

מאימתי (1) **מזכירין** (2) בתפילה **גבורות**

כתב המאירי: עיקר הכוונה במסכת זו, לבאר ענייני התשובה והתפילה בזמן הצרות, ומה שצריך להתעורר האדם על כך בריבוי תפילות וצעקות ותעניות.

המסכת דנה בעיקר בשלשה ענינים עיקריים:

א. התפילה על הגשמים, מהיום שבו מתחילה "עונת הגשמים", והוא תחילת החורף, עד היום שמגיעים ימי הקיץ, שהם סוף עונת הגשמים, וכן, איך יש לנהוג בזמן עצירת הגשמים.

ב. התפילה על שאר הצרות, על אילו מהן מתענים, והיאך נוהגים באותן תעניות.

ג. הימים אשר מתענים בהם מחמת הצרות הקדומות שאירעו בהם, דהיינו, ארבעת הצומות.

ואגב העניינים הללו, דנה המסכת גם

והיעב"ץ כתב, שהביאור המכונה "תוספות" שעל מסכת זו, נעשה על ידי אחרון מאוד, ולא על ידי בעלי התוספות שבמסכתות אחרות. עיין שם.

2. מה ששנינו "מזכירין" ולא "זוכרין", מבאר התוספות יום טוב, משום שהמשנה מדברת על שליח הציבור. וזה על פי הירושלמי, האומר שאסור להזכיר את הגשמים עד שיכריז שליח הציבור "משיב הרוח ומוריד הגשם". והיינו, כדי

1. בתשובות אמרי בינה [למהר"ץ חיות, סימן ה'] הוכיח מכמה מקומות במסכת שלנו, שהביאור המופיע על הדף והמכונה "ביאור רש"י", אינו מרבינו שלמה יצחקי [המכונה רש"י], כיון שיש בו כמה סתירות מפירוש רש"י במסכתות אחרות. וכמו כן, לשון הפירוש שלפנינו אינו מקביל ללשונו של רש"י במסכתות אחרות. ועיין להלן טו א, בד"ה ובקבלה, ובמהר"ץ חיות שם. גם בספר מראה כהן כתב דברי מהר"ץ, עיין שם. וכן כתבו עוד אחרונים.

בתחילת חג הסוכות.

כי הואיל ואין ירידת הגשמים אלא סימן קללה⁽⁷⁾ בחג הסוכות, שהרי מחמת ירידתם נאלץ האדם לצאת מן הסוכה⁽⁸⁾, ובודאי שאין האדם רוצה שירדו גשמים בחג, למה הוא מזכיר את עניינם בחג, שעל ידי כך נראה שהוא חפץ בירידתם?!⁽⁹⁾

אמר לו רבי אליעזר: אכן כך. ואף אני לא אמרתי שצריך לשאול [לבקש] את ירידת הגשמים בחג הסוכות על ידי אמירת "ותן

גשמים?⁽³⁾ כלומר, מאימתי מתחילים לומר "משיב הרוח ומוריד הגשם"⁽⁴⁾ בתפילת שמונה עשרה?

רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג⁽⁵⁾ הסוכות.

רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של החג⁽⁶⁾. דהיינו, מיום שמיני עצרת.

אמר לו רבי יהושע לרבי אליעזר: אין זה מסתבר שיתחיל להזכיר את הגשמים

מתחילין להזכיר כבר מליל יום טוב אחרון. ורק לרבי יהודה מתחילין במוסף של יום. ועיין ברש"י להלן [ג א, ד"ה הי רבי יהושע] שכתב, שלשיטת רבי יהושע מזכירין את הגשמים מתפילת שחרית.

7. כך היא הגירסא לפנינו. אבל בירושלמי גרס "הואיל ואין הגשמים סימן ברכה בחג". וכך היא הגירסא בריטב"א ועוד ראשונים.

8. כפי שמצינו במסכת סוכה [כח ב]: משל לעבד שבא למזוג כוס לרבו, ושפך לו קיתון על פניו, ואמר לו: אי אפשי בשימושך. כלומר, כשהגשמים יורדים לסוכה — הכל יוצאין, ונראה שאין הקדוש ברוך הוא חפץ שנשתמש לפניו.

9. אף שלשיטת רבי אליעזר מתחילים להזכיר את הגשמים רק בתפילת שחרית של היום הראשון [כמבואר להלן], ואם כן, מה אמר רבי יהושע שירידת הגשמים סימן קללה, הרי אין חיוב לישוב בסוכה יותר מבלילה הראשון של החג [כדעת חכמים במסכת סוכה כו א], מכל מקום אין דרך בני אדם להעביר שעתם במיני תרגימא. ועוד, שחיוב שינה בסוכה הוא כל שבעת הימים, והרי אי אפשר שיעברו על האדם

שלא יהו מעורבבים: זה מזכיר, וזה אינו מזכיר. ועיין ברא"ש ובטור [או"ח סי קי"ד] שהביאו את הירושלמי.

אבל היעב"ץ בספרו לחם שמים כתב, שאם היה התנא כותב לשון "זוכרין", היה משמע דהיינו זכירה במחשבה בלבד. לכן שנה התנא לשון "מזכירין", לומר שהיא בפה. כפי שנאמר: "ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך".

ועיין עוד במסכת מגילה [יח א] גבי מה שמוזכר שם במשנה "קראה על פה — לא יצא".

3. הגמרא להלן מבארת למה המשנה קוראת לגשמים "גבורות".

4. כתב רש"י במסכת ברכות [לג א]: "משיב הרוח, שאינו לשון בקשה, אלא לשון הזכרה ושבח".

5. בלשון התנא, "חג" סתם, הוא חג הסוכות.

6. עיין בגבורת ארי שהאריך לדון האם לשיטת רבי יהושע מתחילין להזכיר כבר בליל יום אחרון של חג, או דווקא ביום.

והריטב"א כתב, שלשיטת רבי יהושע

מזכיר את ירידת הגשמים, במשך כל השנה כולה, ולמה מפסיקים מלהזכיר את ירידת הגשם בכניסת חג הפסח? (12)

וממשיך התנא לדון בענין הזכרת ירידת הגשמים בתפילה, ואומר:

אין שואלין את הגשמים אלא סמוך לזמן ירידת הגשמים [ענין זה מתבאר להלן בגמרא] (13) (14).

יהושע. ב. דעת אביי, ש"אין שואלין" היינו שאלת הגשמים ממש, וגבי שאלה כולם מודים שאין שואלין בחג עצמו, אלא סמוך לגשמים, וכפי שמבואר במשנה להלן.

אמנם סדר דברי המשנה קשה. שבתחילה פתח התנא בענייני הזכרה, וכאן מדבר התנא בענייני שאלה, ובסוף המשנה שוב חוזר רב יהודה לדבר בענייני הזכרה!

וביארנו המפרשים, שלשיטת אביי, פתח התנא בהזכרה, שהיא הקודמת בתפילה, ואמר שנחלקו בדבר רבי אליעזר ורבי יהושע. וממשיך התנא ואומר, שמודה רבי אליעזר לענין שאלה, ששואלין דווקא סמוך לגשמים. ולרבא שסובר שסתם התנא כשיטת רבי יהושע של הברייתא, שמתחילין בין להזכיר ובין לשאול ביום השביעי של החג, בא התנא לסתום ולחלוק על רבי אליעזר ורבי יהושע של המשנה [שהרי רבי יהושע דמשנתנו סובר שמתחילין להזכיר ביום שמיני של חג]. וכיון שפתח התנא בענין ההזכרה, מסיים בענין זה, ומביא את שיטת רבי יהודה, שמתחיל להזכיר במוסף של היום השמיני.

ועיין בפירוש הרע"ב ובתוספות יום טוב שדנו בדבר.

14. הריטב"א [להלן] מביא, שלשיטת רבי יהושע מתחילין לשאול את הגשמים מיד

טל ומטר לברכה", כי באמת אין זה הזמן הראוי לירידת גשמים, **אלא** אמרתי שיש **להזכיר** את גבורתו של הקדוש ברוך הוא, ולומר שהוא **משיב הרוח** (10) ומוריד **הגשם בעונתו**, (11) בזמן הראוי לו, לאחר חג הסוכות.

אמר לו רבי יהושע: אם כן, אם רק מזכירים שהקדוש ברוך הוא מוריד את הגשם בזמן הראוי לכך, לעולם, באופן תמידי, יהא האדם

שבעה ימים בלי שינה, לכן הגשמים סימן קללה כל שבעת הימים. מאירי, עיין שם.

10. להלן בגמרא [ג א] מצינו: "בטל וברוחות לא חיבו חכמים להזכיר", הרי לנו שאין חיוב להזכיר את הרוחות. ומה שאמר כאן התנא "שמשיב הרוח", נקט את הלשון שרגילים היו לומר, כפי שאנו אומרים היום, שהרי אם בא להזכיר — מזכיר. ריטב"א.

11. הריטב"א [לקמן בעמוד ב] מביא, שיש אומרים, שלשיטת רבי אליעזר אכן כך הוא נוסח ההזכרה "משיב הרוח ומוריד הגשם בעונתו". אבל כתב שאין הכרח לכך, וכפי שנתבאר כאן.

12. בתוספות ביארנו בשיטת רבי אליעזר, שאכן אם בא להזכיר כל הקיץ, מזכיר. אלא שכל השנה אין חובה להזכיר, ואילו בחג הסוכות חובה להזכיר, כדי לרצות את הקדוש ברוך הוא קודם שבאים לשאול את הגשמים [שהרי אחרי חג הסוכות מתחילים לבקש את ירידת הגשמים]. ואין רבי אליעזר מקפיד על כך שירידת הגשמים סימן קללה היא בחג.

13. הגמרא להלן [ד א] מביאה שני ביאורים בדברי התנא: א. דעת רבא, ש"אין שואלין" היינו אין מזכירין. וסתם התנא כדברי רבי

רבי יהודה אומר, כך יש לנהוג בענין הזכרת הגשמים:

החזן העובר לפני התיבה⁽¹⁵⁾ ⁽¹⁶⁾ ביום טוב האחרון של חג הסוכות, שהוא יום שמיני עצרת, ויש שתי תפילות בבוקרו של יום זה, תפילת שחרית ותפילת מוסף —

האחרון, זה שמתפלל תפילת מוסף⁽¹⁷⁾ — מזכיר את הגשמים. ומכאן ואילך ממשיכים

להזכירם עד חג הפסח.

אבל החזן הראשון, המתפלל שחרית — אינו מזכיר את הגשמים⁽¹⁸⁾.

ואילו ביום טוב ראשון של פסח, שאף בו ישנן שתי תפילות בבוקר, שחרית ומוסף — נוהגים להיפך:

החזן העובר לפני התיבה ראשון, המתפלל

במוצאי יום טוב. וכן כתב בגבורת ארי. ובדף ד כתב, שאין הכרח לבאר מה היא הכוונה "סמוך לגשמים", האם הכוונה לג' במרחשון כדעת רבי מאיר להלן, או שהכוונה ליום שביעי של חג, ואליבא דרבי יהושע, כשיטת רבא בגמרא.

15. בפשטות, "תיבה" היא העמוד שהחזן עומד לפניו ומתפלל. אמנם להלן [טו א] מצינו שתיבה היינו ארון הקודש. ושמה נקרא המקום שהחזן עומד שם "לפני התיבה", מפני שהוא עומד לפני ארון הקודש.

16. יש לדקדק, למה דיבר כאן התנא בשליח צבור, ולעיל, בשיטת רבי אליעזר ורבי יהושע, נקט התנא סתם "מזכירין". אמנם לדינא ודאי שאין הכוונה שרק החזן מזכיר, אלא כל הציבור מתחילים להזכיר במוסף של שמיני עצרת.

17. רבינו יהונתן פירש, שנקט לשון "האחרון" ו"הראשון", ולא נקט "בתפילת מוסף מזכיר", "בתפילת שחרית אינו מזכיר", כי היה מנהג הקדמונים להיות להם שני חזנים. אחד לתפילת יוצר [שחרית], ואחד לתפילת מוסף.

18. בירושלמי מבאר הטעם שעושין כך, שהראשון מזכיר והאחרון אינו מזכיר, כי בערב אי אפשר להתחיל הזכרת הגשמים, משום שלא

כולם באים לתפילת הערב. נמצא שזה מזכיר וזה אינו מזכיר, והרי זה "אגודות אגודות". ואם יזכירו בשחרית, יסבור מי שלא היה בערב — שהזכירו כבר בערב, ולשנה הבאה יזכיר בערב. עוד טעם לכך שאין מזכירין בשחרית, משום שאין ליחיד להזכיר עד שיזכיר השליח ציבור. ואי אפשר שהש"ץ יזכיר בבוקר, כי יצטרכו להכריז על כך לפני תפילת שמונה עשרה, ואסור לעשות כן, כי צריך לסמוך גאולה לתפילה.

ועוד טעם, כדי שיצאו כל המועדות בטל, מפני שהטל סימן יפה לעולם [וביאר במחצית השקל סימן קי"ז סק"ב, שאף שכבר יצאו מן הסוכה, לא שייך הטעם של סימן קללה, מכל מקום לב האדם יותר שמח אם רקיע בטהרתו, ואין גשמים יורדים].

והראב"ד [בהשגות] כתב, שהטעם הראשון שהביא הירושלמי שייך ליום טוב ראשון של פסח, שאז בערב אין כל העם בבית הכנסת, כי ערב החג הוא חול, ועוסקים במלאכתם ובמצה ומרור. והטעם השני שייך ליום טוב אחרון של סוכות, שהוא בא אחר חול המועד, וכל העם נמצאים בבית הכנסת גם בערב.

ובעל המאור הביא בשם מדרש אגדה: לפי שאין דעתו של אדם מתיישבת עליו אלא בתפילת מוסף. עיין שם ראייתו. עיין בתוספות להלן [עמוד ב' ד"ה העובר],

שחרית, מזכיר עדיין את הגשמים⁽¹⁹⁾.

אבל האחרון, זה שמתפלל תפילת מוסף — אינו מזכיר. ושוב אין מזכירין אותם עד חג הסוכות.

גמרא:

משמעות המשנה היא, שאנו כבר יודעים שצריך להזכיר את הגשמים בתפילה, ואין התנא צריך ללמדנו את עצם עניין הזכרת הגשמים. ובא לדון רק מאימתי הוא זמן הזכרתם.

ותמהה הגמרא: **תנא, היכא קאי** [על מה נסובים ועומדים דבריו של התנא] דקתני [ששנה] "**מאימתי?**" כלומר, היכן הזכיר התנא את עצם הענין שצריך להזכיר את הגשמים, עד שהתחיל לדון כאן מאימתי הוא זמן הזכרתם?⁽²⁰⁾

ומבאר הגמרא: דברי התנא, **התם**, על דברי המשנה שם, במסכת ברכות, קאי [עומדים ונסובים].

דקתני [ששינונו שם, במסכת ברכות]: **מזכירין גבורות גשמים** בברכת תחיית

ובריטב"א להלן [ד ב], ובגבורת ארי.

19. כתב הטור [בסימן קי"ז]: "ושואלין [את הגשמים] עד תפילת המוסף של יום טוב הראשון של פסח, כל זמן שמזכירין הגשמים". וכתב הבית יוסף שאינו מדוקדק, שהרי בתפילת יום טוב לא שייך שאלת גשמים! אלא כוונת הטור כאילו כתב: ושואלין עד תפילת המנחה של ערב יום טוב הראשון של פסח, ומשם ואילך פוסקין מלשאל.

אבל הב"ח כתב, שהטור דקדק בלשונו, על פי ההלכה שכתב להלן [בסימן רס"ח], שאם טעה בשבת, והתחיל באיזו מהברכות תפילת חול במקום תפילת השבת, ולאחר שהתחיל נזכר שטעה, גומר את אותה ברכה שהתחיל בה. והטעם, משום שבאמת היה צריך להתפלל גם בשבת י"ח ברכות, אלא מפני כבוד השבת לא הטריחיהו. לכן אם התחיל — מסיים את הברכה. ולפי טעם זה, הוא הדין ביום טוב. ולזה בא הטור ואמר, שאם התפלל שחרית ביום טוב של פסח, וטעה והתחיל של חול, ונזכר באמצע ברכת השנים, גומר אותה ברכה, ומזכיר בה "ותן טל ומטר", היות ואין פוסקים עד תפילת מוסף

של יום טוב של פסח. ועיין במגן אברהם מה שהקשה על דבריו.

וכדברי הב"ח כתב גם הפרישה. וכתב, שאין להקשות מהגמרא להלן [ד ב], שמביאה את תמיהת אב"י "שאלה ביום טוב מי איכא"? כי שם מדובר בחזרת השליח ציבור, ולעולם לא יבוא לידי טעות כזו, שיתחיל ביום טוב ברכת השנים, כי מיד כשיתחיל תפילת חול — יזכירוהו הציבור!

ועיין עוד בדרכי משה מה שכתב ביישוב קושית הבית יוסף.

20. הגמרא מקשה קושיה זו, משום שאין חיוב הזכרת הגשמים מפורש במקרא. וכמו כן מצאנו בתחילת מסכת ברכות, שהגמרא מקשה על המשנה "מאימתי קורין את שמע בערבית" — תנא היכא קאי?!

אבל גבי מצוות המפורשות בתורה, אין מקום להקשות קושיה זו. ולכן, לדוגמא, אין הגמרא מקשה על המשנה בתחילת מסכת סוכה "סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה", תנא היכא קאי. כי אין זו קושיה, שהרי התנא מדבר על ציווי התורה לעשות סוכה. ריטב"א.

זהו המשך לדברי אותה משנה, שנשנית אף היא בסדר זרעים!

מאי שנא דשבקיה עד הכא [למה הניח התנא את דבריו מלאמרם עד כאן, עד מסכת תענית, שנשנית בסדר מועד?]

והיות ואין דרכו של התנא לשנות דבר מה בסדר אחד, ואת המשך הענין לשנות בסדר אחר, לכן ודאי שאין דברי התנא מוסכים על דברי המשנה במסכת ברכות.

אלא, התנא של משנתנו ממסכת ראש השנה, שהיא בסדר מועד [שהוא אותו סדר של מסכת תענית], **פליק** [עולה ובא]⁽²⁴⁾.

דתנן [ששנינו] במסכת ראש השנה: בארבעה פרקים העולם נדון וכו' **ובחג נידונין על המים**. דהיינו, שבחג הסוכות העולם נידון על המים,⁽²⁵⁾ כמה גשמים ירדו

23. המשניות מתחלקות לשהה סדרים [כפי שהתורה נחלקת לחמשה חומשים]. ואלו הם: סדר זרעים, סדר מועד, סדר נשים, סדר נזיקין, סדר קדשים, סדר טהרות.

24. אף שהגמרא במסכת עבודה זרה [ז א] אומרת שבשתי מסכתות אין סדר למשנה, מכל מקום ידוע היה לבעל הגמרא שרגילים היו לשנות מסכת תענית אחרי מסכת ראש השנה. **ריטב"א**. אמנם בקרן אורה דקדק מלשון התוספות [ד"ה אלא], שבסדר הש"ס שלהם לא היתה מסכת תענית אחרי מסכת ראש השנה.

25. הקשה הפני יהושע [במסכת ראש השנה, טז א]: האיך אפשר לומר שנדונין על המים בחג, והרי מקרא מלא הוא [דברים יא, יא] "והארץ אשר אתה עובר שמה למטר השמים

המתים,⁽²¹⁾ ושואלין [מבקשים] את ירידת הגשמים **בברכת השנים** [הברכה שמסתיימת ב"מברך השנים"],

ואת ה**הבדלה** ["אתה חוננתנו וכו' ותבדל בין קודש לחול וכו'"] בתפילת ערבית של מוצאי שבת [אומרים בתוך ברכת "חונן הרעת"].⁽²²⁾

אם כן, מצינו כבר שמזכירים את הגשמים, אך אין אנו יודעים עדיין מאימתי מתחילים להזכירם.

ובהמשך לדברי התנא שם, **קתני** [שנינו] במשנתנו: **מאימתי מזכירין את אותם גבורות גשמים** ששנינו במסכת ברכות שמזכירם בתחית המתים.

ומקשה הגמרא: אם כן, שדברי התנא של משנתנו הם המשך לדברי המשנה במסכת ברכות, **ליתני** [שישנה התנא] את דברי משנתנו **התם** [שם], בסדר זרעים,⁽²³⁾ שהרי

21. טעם הדבר כפי שהגמרא אומרת להלן [ז א]: אמר רב יוסף: מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים, קבעה בתחיית המתים.

וה**תוספות יום טוב** [במסכת ברכות פרק ה' משנה ב'] הביא, שכשם שתחיית המתים — חיים לעולם, כך ירידת הגשמים חיים לעולם. **ובחידושי מהרי"ח** [במסכת ברכות שם] כתב שהדמיון הוא, שהן גשמים והן תחיית המתים, הם משלשת המפתחות שלא נמסרו לשליח.

22. יש להעיר על סדר דברי המשנה, שפתח התנא בענין גבורות גשמים, המשך בברכת השנים, וחזר להבדלה, שהיא בברכת "חונן הרעת" הקודמת לברכת השנים! וכתב בתוספות **אנשי שם** [במסכת ברכות], שהיות והזכרה ושאלה — ענין אחד הם, לכן נקט התנא סדר זה.

במשך אותה שנה. (26)

גבורות גשמים (28).

וממשיכה הגמרא ודנה בדברי המשנה.

שואלת הגמרא: למה שנה התנא לשון זו: "מאימתי מזכירין גבורות גשמים"? וליתני [שישנה התנא] בלשון זו: "מאימתי מזכירין על הגשמים"!(29)

מאי "גבורות גשמים" [מה כוונת התנא בכך שנקט לשון "גבורות גשמים"]?

אמר רבי יוחנן: מפני שהגשמים יורדין בגבורה (30).

ואידי דתנא [ואגב שנה התנא שם] "ובחג נידונין על המים", סבר התנא של משנתנו, שהיות ונידונין על המים, ודאי צריך להזכיר בתפילה את ענין הגשמים, כדי שיבואו לברכה (27).

אם כן, מצינו כבר שצריך להזכיר את הגשמים. אלא שאין אנו יודעים עדיין מאימתי מתחילים להזכירם.

ולכן תנא כאן, כהמשך לדברי המשנה במסכת ראש השנה: מאימתי מזכירין

תענית, ועל זה מתרצת הגמרא, שהדבר נרמז כבר במסכת ראש השנה. עיין שם.

28. הקשו התוספות, ועדיין למה לא שנה התנא את דבריו על המשנה במסכת ברכות?

ותירצו, שבאמת מה ששנה התנא כאן, הוא העיקר. כי בחג נדונין על המים, ואורחא דמילתא לרצות לפני ששואלין, ולכן המתין התנא מלשנות את הענין עד כאן.

ועיין בפרי מגדים [בפתיחה הכוללת להלכות תפילה] שהביא בשם הילקוט [פרשת וזאת הברכה], שכן עשה גם משה רבינו כשברך את השבטים, שריצה ואחר כך שאל. וכן עשו דוד ושלמה.

29. כפי שמצינו בבבליהא להלן [עמוד ב']: "מאימתי מזכירין על הגשמים וכו'".

30. ביאר הריטב"א, דהיינו, שמפתח של גשמים לא נמסר ביד שליח [כמובא להלן], אלא הוא בידי הקדוש ברוך הוא, כדי לרדות בהם את הבריות, שחיי בני אדם בעולם הזה תלויים בהם, וזו הגבורה.

והרמב"ם בפירוש המשניות [ברכות פרק ה'

תשתה מים ארץ אשר תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה", ובודאי ש"מראשית השנה" היינו ראש השנה, כפי שמצינו לעיל [שם במסכת ראש השנה, ה ב] בענין באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות, אם כן משמע להדיא שבראש השנה נידונין על המים! ועיין שם מה שתירץ. ועיין עוד בשפת אמת שם.

26. כתב בשבלי הלקט [סדר חג הסוכות סימן שסו] בשם אחיו רבי בנימין: ועוד כתב, מה שמברכין על הלולב בעמידה, לפי מה ששינונו: ובחג נידונין על המים, וארבעת מינין הללו הן סניגורין הבאין לרצות על המים, ומצות בעל דין בעמידה.

27. כך ביאר רש"י. והריטב"א הקשה על תירוצו הגמרא, הרי שאלתנו היתה היכן שנה התנא חיוב הזכרת גשמים, ואיך מתיישבת קושיה זו, הרי במסכת ראש השנה לא נאמר עצם החיוב!

וכתב, שבאמת עיקר החיוב נלמד ממה ששינונו במסכת ברכות, כפי שהביאה הגמרא לעיל. אלא שהגמרא הקשתה, אם כן, למה המתין התנא ושנה את הדברים רק כאן, במסכת

גדלות ואין חקר". וכתוב התם [וכתוב שם, בספר ישעיהו], בענין בריאת העולם: "הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה' בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו נותן ליעף כח". הרי שנאמר בשני העניינים, בענין ירידת הגשמים ובענין בריאת העולם – לשון "חקר".

ו**כתוב** בספר תהלים, בענין בריאת העולם: "מכין הרים בכחו נאזר בנבורה"⁽³⁴⁾. הרי שנאמר לשון גבורה גבי בריאת העולם.

והיות וכך, שבשני העניינים נאמר לשון "חקר", ובענין בריאת העולם כתוב לשון גבורה, הרי זה כאילו נכתב לשון גבורה אף

שנאמר בספר איוב: "עשה גדלות ואין חקר נפלאות עד אין מספר"⁽³¹⁾ וכתוב [וכתוב] בפסוק הבא אחרי מקרא זה, "הנתן מטר על פני ארץ ושלה מים על פני חוצות".

תמהה הגמרא: **מאי משמע?** היאך משמע ממקראות אלו שהגשמים יורדים בגבורה, הרי במקרא זה מוזכר רק לשון "גדולה", ולא "גבורה"?

אמר רבה בר שילא: אתיא [באה ונלמדת דרשה זון בגזירה שוה]⁽³²⁾ "חקר חקר" מברייתו [מבריאתו] של עולם⁽³³⁾.

כתיב הכא, בענין ירידת הגשמים: "עשה

32. "גזירה שוה" היא אחת מ"ג מידות שהתורה נדרשת בהן. והיינו, שלמדים דין בענין אחד מענין אחר, על פי מילים דומות שמופיעות בשני העניינים.

33. כתב המהרש"א, שבאה הגזירה שוה על פי הידוע, שהגם שיש לו לאדם לנסות להשיג ולחקר במציאות העולם ובריאתו מתוך הכוחות הטבעיים, מכל מקום, מה שלא ישיג להבין בכחו, יתלה בקוצר השגתו בזה, כי הוא עמוק ומי ימצאנו. וזה הקשר בין הפסוקים: "הלא ידעת אם לא שמעת וגו' בורא עולם". כלומר, גם בלא שמיעה מתוך התורה "בראשית ברא אלקים", אפשר שידעת מתוך החקירה בענין. ומסיים: אף שהורשית להתבונן בזה, מכל מקום "אין חקר לתבונתו". כלומר, מה שלא תשיג, תתלה בקוצר השגתך, ועומק המושג ממך. עיין שם.

34. ביאר רש"י על תהלים [סה ז], שהקדוש ברוך הוא מצמיח הרים שהם קשים בכוחו,

משנה ב' כתב: וכינו אותו במילה גבורה לגודל תועלתו.

והרמב"ן בפירושו התורה [בראשית ז יח] כתב, שזהו לשון חזוק, כפי שמצינו במבול לשון "ויגברו המים", שהיו באים בחזוק ובשטף, ועוקרים האילנות ומפילים הבתים, כי לכח יקראו גבורה. ואפשר שכוונתו כפי שכתב בעל המכתם, שיורדים בגבורה ובכח כדי שיכנסו בארץ וירוו אותה.

אמנם בתחילת דבריו שם כתב, ש"ויגברו המים" היינו שנתרבו מאוד. ולכאורה פירוש זה מתאים ביותר הכא.

ועיי' להלן [ז א] מה שהבאנו בשם הגר"א [באדרת אליהו] על דברי הגמרא "מתוך שהיא שקולה כתחית המתים וכו'".

31. כך גורסים הב"ח והמהרש"א. וכך הוא סדר הפסוקים בפרק ה' בספר איוב: "עושה גדלות ואין חקר, נפלאות עד אין מספר. הנותן מטר על פני ארץ". אבל המקרא "עושה גדלות עד אין חקר" נמצא בפרק ט', ואם כן, אין לו שייכות לירידת הגשמים. עיין שם.

גבי גשמים⁽³⁵⁾.

ממשיכה הגמרא ושואלת: **ומנא לן** [ומנין לנו] דצריך להזכיר את עניינם של הגשמים דווקא **בתפלה**?⁽³⁶⁾

ומבאר הגמרא: **דתניא**: כתוב: **"לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם"**.

מהו "ולעבדו בכל לבבכם", איזו היא עבודה שהיא נעשית **בלב** של האדם?

הוי אומר: זו תפלה⁽³⁷⁾, שהיא עבודה שבלב. כי אם אדם רק מוציא את מילות התפילה בפיו, ואינו מכוון בליבו, אין זו תפילה.

וכתיב בתריה [ונכתוב בהמשך אותו מקרא]: **"ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש"**. משמע, שצריך להזכיר את ענין הגשמים בתפילה⁽³⁸⁾ ⁽³⁹⁾.

ממשיכה הגמרא ומביאה מימרא של רבי

ומזמין ומכין להם מזונות.

35. הקשו **התוספות**, עדיין למה נקט התנא לשון "גבורות", ולא נקט לשון כח או לשון גדולות? ותירצו, שלשון גבורות כוללת אף לשון כח וגדולות. ועוד, שהרי מזכיר את הגשמים בברכה המתחילה בגבורות: "אתה גבור לעולם ה'", ולכן נקט לשון גבורות.

36. תמה **השפת אמת**, הרי חכמים תיקנו להזכיר את גבורות הגשמים עם שאר הגבורות, ולמה נסבור שלא יזכירם בתפילה? ועיין שם מה שכתב.

והמהרש"א הקשה, הרי כתוב "בהעצר השמים ולא יהיה מטר וגו' והתפללו"! הרי לנו שצריך להתפלל על הגשמים! ותירץ, שמהפסוק אנו יכולים רק ללמוד שכשכבר נעצרו השמים, צריך להתפלל על כך, ככלל עת צרה. אבל כאן הגמרא דנה מנין לנו שקובעים על כך תפילה בכל יום.

37. אין לדקדק מכאן שתפילה דאורייתא היא, שהרי במסכת ברכות [כו ב] מצינו שחכמים תקנוה. אלא אסמכתא בעלמא היא. **שאגת אריה** [הל' תפילה סימן י"ד].

אמנם הביאו בשם הרמב"ן בספר המצוות [מצוה ה'], שבעת צרה, כגון עצירת גשמים, הוי תפילה דאורייתא.

38. ברבינו חננאל כתב: "איזו היא עבודה בלב, שבשפילה המטר יורד, הוי אומר זו תפילה". עיין שם.

39. הריטב"א מבאר, שקבעו חכמים את הזכרת הגשמים בברכת תחיית המתים, לפי שירידת הגשמים שקולה כתחיית המתים, שהוא ענין דומה לו, שהזרעים נקברים תחת הקרקע — וצומחים על ידי הגשמים, ויוצאים בכמה לבושים, והוא גם כן לראיה על תחיית המתים, כדאמרינן במסכת כתובות (קיא ב) שעומדים לתחיית המתים בלבושיהם, קל וחומר מחטה, לענין שאמר הכתוב (תהלים ע"ב) "ויציצו מעיר כעשב הארץ".

ועוד סיבה להזכרה בתחיית המתים, משום שבני אדם כשהגשמים נעצרים ומזונותיהם נמנעים — הם נחשבים למתים, והקב"ה מחיה אותם על ידי הגשמים. עיין שם עור שהאריך.

והטור כתב הטעם, כשם שתחיית המתים — חיים לעולם, כך גשמים — חיים לעולם. והב"ח הביא שזהו לשון הירושלמי כאן. אבל במסכת ברכות [לג א] אומרת הגמרא בלשון אחר: אמר רב יוסף, מתוך ששקולה כתחיית המתים, לפיכך קבעוה בתחיית המתים.

והפרישה כתב, שמשום שהברכה מתחילה בלשון גבורה "אתה גבור לעולם ה'", והגשמים יורדים בגבורה, כפי שהגמרא אומרת כאן,

יוחנן הנוגעת לענין ירידת גשמים.

אמר רבי יוחנן: שלשה (40) מפתחות (41) יש בידו של הקדוש ברוך הוא (42), שלא נמסרו מעולם כולם יחד ביד שליח אחד (43).

ואלו הן אותן ג' מפתחות שלא נמסרו ביד שליח:

א. מפתח של גשמים,

ב. מפתח של חיה (44) [יולדת] (45),

לפיכך תקנו להזכירם בברכה זו.

40. כתב הטור [או"ח תחילת סימן קי"ד], שבארבעה פסוקים נאמר ענין מפתח, ואינם נמסרים ביד שליח, והם ראשי תיבות מפת"ח: מטר, פרנסה, תחייה, חיה. והיינו כפי שהגמרא אומרת להלן, שבארץ ישראל מחשבים גם את מפתח הפרנסה בין המפתחות שלא נמסרו ביד שליח.

וכן מצינו גם בתרגום ירושלמי [בראשית ל כב]: "ארבעה מפתחין דאינון מסירין ביד רבון כל עלמא ה', לא מסר יתהון לא למלאך ולא לשרף: מטרא, פרנסה, קבריא, עקרתא וכו'".

41. כתב רש"י במסכת סנהדרין [קיג א]: "על אוצרו של הקדוש ברוך הוא יש מפתחות, ומסרם ליד שלוחים הממונים. אבל ג' מפתחות יש לו בידו שלא מינה שליח עליהם, אלא בידו הם, ולא רצה למסור שליח עליהם".

והבן יהוידע מבאר את ענין המפתחות כך: כשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, ברא את כח הטבע, שהוא שלוחו לעשות כל דבר בעולם. ולכן דרשו הראשונים ש"אלהים" בגימטריא "הטבע". אבל כך יסד הקב"ה, שצריך כח אחר כדי להפעיל את כח הטבע, ואותו כח נקרא "מפתח". ולכל כח טבעי שיש בעולם, קשר הקב"ה מפתח להפעילו. רק בשלשה דברים אלו, חיה גשמים ותחיה, לא קשר הקב"ה עם כח הטבע את הכח המעורר הנקרא מפתח, אלא נשארה התעוררות זו בידי הקב"ה, שהוא גזור ואומר. עיין שם.

42. כתב הגר"א בספר קול אליהו [פרשת תצוה], שג' מפתחות אלו: חיה, תחיה, מטר,

ראשי תבות "חתם". והיינו שנאמר: "ופתחת עליו פתוחי חתם קדש לה". שמפתחות אלו לא נמסרו לידי שליח, אלא הרי הם קדש לה'.

43. כך כתב רש"י [וכן כתב רבינו גרשום]. וכתב הב"ח, שהיה קשה לרש"י קושיית התוספות. שהקשו, והרי מצינו שמפתח של גשמים נמסר לאליהו, וכן מצינו שמפתח של תחית המתים נמסר לאליהו ואלישע!

לכן כתב רש"י, שלא נמסרו כולן ביד שליח אחד. אבל באמת נמסרו כל אחד בנפרד לשליח. והתוספות תירצו, שאין כוונת הגמרא שלא נמסרו המפתחות ביד שליח מעולם, שהרי מצינו שנמסרו. אלא שלא נמסרו לשליח להיות הוא הממונה עליהם לעולם. ועיין במהרש"א שהאריך בזה, ובתוספות במסכת נדה [ז ב ד"ה מלאך]. ועיין עוד בהערות על התוספות.

ובשפת אמת כתב, שגם על שלשה דברים אלו יש שר ממונה, כפי שידוע שהשר הממונה על המטר הוא "אף ברי". אלא שבשאר דברים, השר הוא הפותח וסוגר כפי שנקבע בטבע מששת ימי בראשית. ואילו בשלשה דברים אלו, השר פותח רק על פי הקדוש ברוך הוא בכל פעם ופעם. עיין שם.

44. היולדת נקראת חיה, על שם הכתוב "כי חיות הנה". ועוד, מפני שאמרו חז"ל במסכת שבת [לב א] על שלשה דברים נשים מתות בשעת לידתן. לכן, מי שניצלה ממיתה בשעת לידתה, קוראין לה חיה, על שם שלא נכשלה בהם. שיטה לבעה"צ [בעל הצרורות, תלמיד מובהק של רבינו פרץ והרשב"א].

45. יש לדון בדברי הגמרא, האם הכוונה

ג. ומפתח של תחיית המתים⁽⁴⁶⁾.

ועתה מבארת הגמרא מנין לנו שמפתחות אלו לא נמסרו ביד שליח.

מפתח של גשמים, מנין לנו שלא נמסר ביד שליח?

דכתיב: "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו". משמע שהקדוש ברוך הוא עצמו פותח את אוצר הגשמים, ואינו מוסר את מפתח הגשמים בידי שליח.

מפתח של חיה, מנין שלא נמסר ביד שליח?

דכתיב: "ויזכר אלהים את רחל וישמע אליה" ב-ב אלהים ויפתח את רחמה⁽⁴⁷⁾. הרי שהקדוש ברוך הוא עצמו פותח.

מפתח של תחיית המתים, מנין שלא נמסר ביד שליח?

דכתיב: "וידעתם כי אני ה' כפתחי את קברותיכם". הרי שהקדוש ברוך הוא עצמו פותח את קברות ישראל, ומחיה אותם⁽⁴⁸⁾.

בסדר שונה.

47. הקשה המהרש"א, למה לא הביאה הגמרא את הפסוק המוזכר קודם לכן "וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה"?

ותירץ, ששם הגמרא מביאה דווקא פסוקים שמילת ה' סמוכה לפתיחה, שאז משמע שהקדוש ברוך הוא בעצמו הוא הפותח. אבל באותו מקרא של לאה, יתכן לפרש שהקדוש ברוך הוא ראה שלא שנואה, וציוה על שליחו לפתוח את רחמה. ועיין שם מה שכתב עוד בזה. ובאמת לכאורה ענין זה תלוי במה שדנים המפרשים, האם המפתח שבידו של הקדוש ברוך הוא מפתח עקריות הוא, או מפתח מעוברות. כי אם הכוונה למפתח עקריות, אפשר לומר שלא לא היתה עקרה, ולא קשיא מידי.

וברד"ק [על הפסוק, בראשית כט לא] כתב: ויפתח את רחמה ורחל עקרה — ממה שכתב ויפתח, מלמד שהיתה לאה עקרה, וה' פתח רחמה, ורחל נשארה עקרה. וכן כתב בספורנו, שלכן היתה לאה שנואה, משום שיעקב הכיר בה סימני עקרה. ועיין עוד בבן יהוידע שהאריך בזה.

48. כי המשך המקרא הוא כך: "ובהעלותי אתכם מקברותיכם עמי" [יחזקאל לו ג].

לפתיחת הרחם בתחילת ההריון, או לפתיחת הרחם בשעת הלידה. כי לשון "חיה" משמע שהכוונה היא על שעת הלידה. ומצד שני, המקרא שהגמרא מביאה לראיה "וישמע אליה אלקים ויפתח את רחמה" משמע שהכוונה על תחילת ההריון.

ובאמת בגמרא במסכת נדה [טז ב] מצינו, שישנו מלאך הממונה על ההריון, ששמו "לילה". עיין שם.

ובשם היערת דבש מביאים, שהכוונה היא למפתח של עקריות, דהיינו לפתוח רחמה כדי שתתעבר, ולא של מעוברות — לפתוח רחמה שתוכל ללדת. כי מה שהוא בטבע הבריאה, אין צריך להיות על ידי הקדוש ברוך הוא בעצמו, אלא על ידי שליח.

אמנם בזוהר הקדוש [מדרש הנעלם פרשת וירא] מצינו: תניא, אמר רבי שמעון: מפתח של חיה בידו של הקדוש ברוך הוא היא. ובעוד שהיא יושבת על המשבר, הקדוש ברוך הוא מעיין באותו הולד. אם ראוי הוא לצאת לעולם, פותח דלתות בטנה — ויוצא. ואם לאו, סוגר דלתותיה — ומתו שניהם וכו', עיין שם. הרי לנו מפורש, שמפתח של חיה היינו של מעוברות.

46. כך היא הגירסא לפנינו. ועיין בב"ח שגרס